

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Бензярук, Р. Напісанае застаецца : Нарыс / Р. Бензярук. – Сельская праўда. – 2010. – № 27. – 7 крас.
2. Бензярук, Р. М. Вішнёвая квецень : кніга паэзіі / Расціслаў Бензярук. – Брэст : Альтэрнатыва, 2019. – С. 129–130.
3. Бензярук, Р. М. Сорак дарог / Расціслаў і Анатоль Бензерукі. – Брэст : Альтэрнатыва, 2007. – 152 с.
4. Кітаеўкі, У. І. Стаўпы : зборнік вершаў / Уладзімір Кітаеўскі. – Брэст : ААТ “Брэсцкая друкарня”, 2015. – 136 с.
5. Літаратурная карта Берасцейшчыны / укл. А. Крэйдзіч. – Брэст : ААТ “Брэсцкая друкарня”, 2008. – С. 204–205.
6. Ляшук, В. Я. Літаратурная Берасцейшчына : краязнаўчыя нарысы, партрэты, артыкулы / В. Я. Ляшук, Г. М. Снітко. – Мінск : Літаратура і Искусство, 2008. – С. 213–214.
7. Снітко, Г. М. Вяртанне праз гады // Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Жабінк. р-на / Рэд.-укл. Р. Я. Смірнова. – Мннск Ураджай, 1999. – С. 205–206.

2. Буднік, В.А., к.філ.н., дацэнт
кафедры БіРМ УО “БрДЗТУ”;
Буцанец, А. В., студэнт ЭФ, гр. Л-20,
УО “БрДЗТУ”
(г.Брэст, Беларусь)

УДК 930.85 (092)

ПАМЯЦЬ ЯК КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНЫ ФЕНОМЕН У ПРАЦАХ ЗАМЕЖНЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ XX СТАГОДДЗЯ

Анатацыя. У артыкуле разглядаюцца працы замежных даследчыкаў XX стагоддзя праз прызму іх успрымання паняцця памяць. Высветляецца паняцце гістарычнай памяці ў навуковай дзейнасці Ю. Лотмана, аналізуюцца думкі сацыёлага

М.Хальбвакса, у прыватнасці калектыўнай памяці сям’і, назіранні П. Хатана, філасофска-сусветаглядная сутнасць часу ў працы “Час чалавечага быцця” расійскага даследчыка М.Трубнікава.

Ключавыя словы: памяць, гістарычны феномен, навуковая дзейнасць, калектыўная памяць.

Budnik, V. A., Ph.D., Associate Professor
of the Department of Burm
UO "BrDZTU" (Brest, Belarus);
Butsentsets, A.V., student of Ef, gr. L-20,
UO "BrDZTU" (Brest, Belarus)

MEMORY AS A CULTURAL-HISTORICAL PHENOMENON IN THE WORKS OF FOREIGN RESEARCHERS OF THE 20TH CENTURY

Abstract: The article examines the works of foreign researchers of the 20th century through the prism of their perception of the concept of memory. The concept of historical memory in the scientific activity of Y. Lotman is clarified, the thoughts of the sociologist M. Halbwaks, in particular the collective memory of the family, the observations of P. Hutana, the philosophical and worldview essence of time in the work «The Time of Human Being» by the russian researcher N. Trubnikov are analyzed.

Key words: memory, historical phenomenon, scientific activity, collective memory.

Мінулы 2022 год быў аб’яўлены ў нашай дзяржаве годам гістарычнай памяці. Зроблена гэта было з мэтай падтрымаць сувязь часоў і пакаленняў, непарыўнасць лёсу незалежнай Беларусі з гераічнымі старонкамі гісторыі беларускага народа. Адбывалася шмат мерапрыемстваў, напрыклад святкаванне 17 верасня Дня народнага Адзінства, класічнае святкаванне Дня працы 1 траўня, Дня перамогі 9 траўня. Таксама праводзілася шмат мерапрыемстваў па захаванні гістарычнай праўды і памяці аб гераічным подзвігу беларускага народа, ушанаванні памяці ахвяр генацыду беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны, захаванне і ўвекавечанне памяці аб выдатных асобах, якія ўнеслі неацэнны ўклад у развіццё Айчыны. Усе намаганні былі накіраваны на тое, каб не забываць тыя падзеі, якія заўсёды павінны заставацца ў нашай памяці, бо, як гаворыў расійскі навуковец Міхаіл Ламаносаў: “Народ, які не ведае сваёй гісторыі, не мае будучыні”. Таксама мінулы год вучыў нас шанаваць нашых продкаў, якія будавалі краіну, якую мы прыемем ў спадчыну ад іх, і якую павінны любіць і ахоўваць. Такім чынам, нягледзячы на тое, што год быў у цэлым цяжкім для нашага света, але таксама ён быў і вельмі прадуктыўным, асабліва ў сферы захавання памяці. Але таксама трэба і глядзець за мяжу нашай краіны, каб даведацца, як успрымаюць і што ўкладаюць у гэтае гучнае слова замежныя даследчыкі.

Культурна-гістарычны феномен памяці трэба пачынаць з выразнага ўсталявання тэрміну памяць. Медыцынскі тэрмін «памяць» вызначае яе як уласцівасць мозгу, у аснове якога ляжаць працэсы, якія забяспечваюць запамінанне, захаванне, прайграванне, пазнаванне і забыванне інфармацыі. Але з філасофскага падходу памяць, асабліва культурна-гістарычная – гэта нешта большае.

Тэрмін гістарычная памяць упершыню з'яўляецца ў працах расійскага філалага і семіётыка Юрыя Лотмана, які піша пра памяць наступнае: “памяць – інструмент мыслення ў сучаснасці, хоць яе зместам з'яўляецца мінулае. І інакш: змест памяці складае мінулае, але без яе немагчыма мысленне “цяпер” і “тут”, гэта – глыбінная аснова актуальнага працэсу свядомасці” [1, с. 348]. Падумаўшы над гэтымі словамі і ў цэлым над зместам працы дадзенага аўтара, можна прыйсці да высновы: памяць можна прадставіць у родзе некаторай прылады, якая здольна ў выніку некаторых імпульсаў уключаць генераванне мажлівай рэальнасці, пераноснай свядомасцю ў мінулае. Узаемаадносінны памяці і культуры будуюцца па прыкладу дыялога, і пры змяненні сучаснасці, мінулае здольна мяняцца пад яго ўплывам. Прыкладам гэтаму можа паслужыць сітуацыя ў Германіі ў канцы 40-х мінулага стагоддзя. Тады, апасля Другой Сусветнай вайны, нямецкі народ не мог зразумець, чаму сусветная супольнасць так жорстка абыходзіцца з іх радзімай, якая па мірнай дамове дзялілася на чатыры акупацыйныя зоны. Гэтая сітуацыя склалася з-за недахопу ведаў і адсутнасці ўспамінаў, аб тым горы, якое пацярпелі славянскія народы і габрэі ад гітлераўскага рэжыму. Але праз час, апасля шматлікіх тлумачэнняў і фарміравання народнай памяці атрымалася стварыць у нямецкім грамадстве памяць аб тых злачынствах, якія рабілі нацысцкія карнікі. Таму зараз нават існуе тэрмін – нямецкая віна, які абазначае пачуццё калектыўнай віны і сораму за ўчыненыя ў перыяд нацысцкай Германіі злачынства.

Таксама Ю. Лотман даследаваў і найбольш старажытныя формы захавання памяці. У гэтым напрамку ён вылучае традыцыі і абрады як адзін з самых эфектыўных спосабаў захавання гістарычнай памяці. Таксама ён адзначае накіраванасць гэтых формаў захавання памяці ў будучыню, бо калі пісьмовая культура арыентавана на мінулае, то вусная культура – на будучыню, урочышчы і свяцілішчы – не толькі месца здзяйснення рытуалаў, якія захоўваюць памяць аб законах і звычаях, але і месцы варожб і прадказанняў.

Асаблівае месца ў навуковай дзейнасці Ю. Лотмана займала даследванне пісьмовай спадчыны. “Пісьменнасць – форма памяці. Падобна да таго, як індывідуальная свядомасць валодае сваімі механізмамі памяці, калектыўная свядомасць, выяўляючы патрэбу фіксаваць нешта агульнае для ўсяго калектыву, стварае механізмы калектыўнай памяці. Да іх трэба аднесці і пісьменнасць” [1, с. 346]. Звыклае нам стаўленне да памяці мае на ўвазе, што запамінанню падлягаюць як правіла выключныя падзеі. Аўтар выдатна дае паняцьце, што пісьмовая цывілізацыя акцэнтуюе ўвагу менавіта на кур’ёзах і прэцэдэнтах. Наша культура ўвесь час імкнецца пабольшыць колькасць тэкстаў, растлумачыць прычынна-выніковыя сувязі. Можна сказаць, што гісторыя – адзін з пабочных вынікаў узнікнення пісьменства, бо пісьмовасць – найлепшы сродак захаваць тое, што ніколі нельга забыць.

Бачыцца неабходным таксама разгледзець думкі французска сацыёлага Морыса Хальбвакса. У сваёй працы “Сацыяльныя рамкі памяці” выкладае: “У дзіцяці і дарослага мысленне накіравана ў супрацьлеглыя бакі, з большага тлумачыцца, як мы бачылі, іх фізічнай і пачуццёвай прыродай. Але, акрамя таго, і вонкавыя сацыяльныя умовы, у якіх яны знаходзяцца, занадта розныя, каб дарослы мог па жаданні зноў здабыць дзіцячую душу” [4, с. 132]. Гэты аўтар выразна адрознівае памяць розных сацыяльных груп і ліча, што іх ўспрымальныя

і размеркавальныя здольнасці маюць шмат сур'ёзных адрозненняў. Адным з найважнейшых паняццяў у працы М. Хальбвакса з'яўляюцца сацыяльныя ўмовы. Ён дакладна тлумачыць свой погляд на тое, як у працэсе развіцця чалавечай асобы змяняецца яго погляд на ўспаміны, ад прыметыўных форм дзіцячай памяці на аб'екты і дзіўныя незразумелыя здарэнні, да цяжкай і глыбокай каштоўнасці накіраванай памяці дарослага, якая імкнецца захаваць у асноўным самае галоўнае – памяць аб сваяках, сваім родным краі, працы і адносінах у грамадстве.

Таксама памяць дарослага чалавека М. Хальбвакс характарызуе з таго пункту погляду, што мы падпарадкоўваемся суровасцям мінулага і прабачаем іх, паколькі пры ўспаміне нам здаецца, што яно не падвяргала ім нас у мінулым. Мы больш ахвотна паважаем успамін і трывалей да яго прывязаны, калі знаходзім яго ідэалізаваны вобраз у былых, цяпер зніклых, звычаях і жыццёвых укладах, нягледзячы на тое, што яно гэтак груба трымае людзей у сваёй уладзе, і што ў іх можа ўзнікнуць спакуса адрачыся і адвярнуцца ад яго.

Шмат тэксту М. Хальбвакс надаў тэме калектыўнай памяці сям'і. Сямейныя ўспаміны ён зводзіць да чарады зменлівых карцін, якія адлюстроўваюць перш за ўсё перайначванні пачуццяў і думак людзей, якія ўтвараюць хатнюю групу. Гэтых успамінаў немагчыма пазбегчы, бо памяць у сям'і будзе пачуццё сваяцтва, якое можа зарадзіцца толькі ў сям'і і тлумачыцца толькі ёю. У Грэцыі ці Рыме дзяўчына, уступаючы ў новую сям'ю, павінна была прыняць яе культ і традыцыі. Гэтыя рэчы адны з асноўных сродкаў усталявання памяці сям'і. Але вядома, і ўнутры сям'і пачуцці не заўсёды рэгулююцца адносінамі сваяцтва. У чалавека бываюць і сябры за межамі сям'і, якія таксама моцна ўплываюць на чалавечыя ўспаміны і будуць чалавечую індэнтнасць. “Але пры гэтым адно з трох: альбо сям'і атрымоўваецца ўключыць гэтыя адносіны і сувязі ў сваю структуру, бо сям'я не жадае іх ведаць, як быццам такога роду эфектыўнасць, альбо, нарэшце, яна прызнае, што адзін з яе чальцоў аддзяліўся ад яе і перайшоў у іншую групу” [4, с. 188].

Рэлігійная памяць таксама не засталася ў баку. М. Хальбвакс пачынае разглядаць рэлігійную памяць з самага пачатку яе ўзнікнення, з далёкай антычнасці, і характэрызуе гэты час як “сталасць успамінаў, злучаных з падставай полісаў (гародоў-дзяржаў), і факт ушанавання іх заснавальнікаў, часцей за ўсё міфічных, мясцовых племянных богаў, збудаваных у годнасць заступнікаў горада” [4, с. 221]. Таксама разглядаюцца прыклады старажытнагрэчаскіх легенд аб Геракле, як аб прыкладзе шанавання вялікіх і магутных продкаў. Шлюб паміж багамі – гэта сімвал прымірэння і кампрамісу паміж калтамі і цывілізацыямі, сяброўства паміж народамі і роўнасць людзей. Хрысціянства аўтар разглядае як прыклад самааданасці і гераізму продкаў, якія былі гатовыя на самаахвяру, але каб толькі жыццё нашчадкаў працягвалася. “Ахвярапрынашэнне, якім ён дараваў нам сваё цела і кроў, мела месца не аднойчы – яно цалкам паўтараецца кожны раз, калі вернікі збіраюцца, каб прыняць эўхарыстыю” [4, с. 231]. Асаблівай рысай памяці рэлігійнай групы з'яўляецца зафіксаванасць раз і назаўжды і, альбо прымушэнне іншых прыстасоўвацца да панавання яе ўяўленняў, альбо ігнараванне іх. Такім чынам рэлігійная памяць у працах М. Хальбвакса з'яўляецца наймацнейшай духоўнай скрэпай, якая трымае нас усіх разам.

Цікавымі з'яўляюцца таксама назіранні Патрыка Хатана. У сваёй працы “Гісторыя як мастацтва памяці” ён разглядаў памяць у гістарыяграфіі Француз-

скай рэвалюцыі. “Рэвалюцыя была не проста адной з падзей канца васемнаццатага стагоддзя. Памяць аб ёй натхняла рэвалюцыйную традыцыю, якая аказвала прамое ўздзеянне на палітыку Францыі аж да Парыжскай камуны 1871 года” [2, с. 305]. Для французскага народа падзеі Вялікай французскай рэвалюцыі і Парыжскай камуны адбіліся вялікім штампам на сэрцы. Як мы святкуем сёмае кастрычніка, так і французы святкуюць свае чатырнаццатае ліпеня. Як мы памятаем узвясчэнне ССРБ і Дзмітрыя Жылуновіча, так і яны памятаюць Першую Рэспубліку і Максіміліяна Рабесп’ера, бо яны, як і мы адчулі тую боль, якую нясуць перамены, памятаюць, колькі каштавала свабода. Непасрэдна народ у гэтых падзеях з’яўляецца паэтычнай катэгорыяй эпічнага маштабу. Таму народ і імкнецца захаваць памяць аб сваіх героях, якія загінулі ў імя свабоды, не шкадавалі сябе дзеля шчасця наступных пакаленняў.

“Нават калі спасылкі на рэвалюцыю паступова зніклі з палітычнага дыскурсу, яе галоўныя падзеі і персаналіі заставаліся аб’ектамі пакланення, мнеманічнымі месцамі на ландшафце глыбіннай канцэптэуальнай структуры, з дапамогай якой тэрміны французскай палітыкі вызначаліся ў сваім змесце і працягвалі ўспрымацца без абмеркаванняў” [2, с. 306]. Аўтар шырока абдумаў рух французскай рэвалюцыйнай традыцыі, акцэнтаваўшы ўвагу на калектыўнай памяці, шматступенчатым руху культуры, веры ў пазітыўнае веданне. Таксама П. Хатан акцэнтаваў увагу на народнасці рэвалюцыі. Памяць, якую народ імкнецца захаваць – гэта памяць менавіта аб народнай рэвалюцыі, якая выявіла сябе ў паўстаннях 1789 г. і дасягнула кульмінацыі ў так званай “другой Французскай рэвалюцыі” – у паўстанні парыжан у жніўні 1792 г. з мэтай заснаваць Французскую рэспубліку. Але з падзеннем якабінскіх правадыроў, якія надалі максімум палітычных і сацыяльна-эканамічных свабод, у 1794 годзе народны энтузіязм пачаў згасаць і, як следства, творчая фаза рэвалюцыі скончылася.

Філасофскай сутнасці часу прысвечана праца “Час чалавечага быцця” расійскага даследчыка Мікалая Трубнікава. У гэтай працы разглядаецца час з пазіцыі матэрыялістычнай дыялектыкі, як аднаго з асноўных напрамкаў аналізу ў савецкія часы. Але нягледзячы на тое, твор мае шмат асаблівасцяў, менавіта таму што быў створаны ў гадзіны “перабудовы” і “галаснасці”, калі былі атрыманы дазвол на рэвізію старых крыніц і магчымасць пераасэнсаваць іх па новаму. У творы закрануты даследванні вучоных ад самых старажытных гадзін да часу стварэння працы. Аўтар закранае такія тэмы, як ідэя аб непаўторнасці свету, святломасці непазбежнасці сусветнага патоку і незваротнасці быцця. Незваротнасць часу і непаўторнасць падзей свету разглядаюцца як па-рознаму выяўленыя паняцці аб адным і тым жа. Гэтая незваротнасць і непаўторнасць, ёсць тое, што складае саму сутнасць ідэі часу, саму сутнасць часу ў яго агульнафіласофскім вызначэнні, найбольш глыбокім і поўным і адначасова найбольш непасрэдным і значным для чалавека. Думка аб незваротнасці быцця, аднаразовасці і непаўторнасці сусветных падзей, аб свеце як непаўторнай падзеі пакладзена ў аснову гуманістычных адносінаў да чалавека і свету. Аўтар разважае на тэму дваістасці часовага патоку і рознага ўспрымання адных і тых жа падзей рознымі людзьмі.

Рэальная сувязь часу для аўтара складаецца ў дыялектычным і дыялектычна супярэчлівым пераходзе з мінулага ў будучыню, дзе мінулае ёсць як “мінулае” з сучаснасці ў мінулае, так і “мінулае” з сучаснасці ў будучыню. Дадзеныя словы можна спрасціць да эксперыменту з нескладанай прыладай, якая спалучае ў сваёй канструкцыі адначасова пясочны і вадзяны гадзіннік. Працякаючы з верхняй пасудзіны ў ніжнюю, цяжэйшыя часціцы аднаго рэчыва будуць выцяснены з ніжняй пасудзіны ў верхні лягчэйшыя часціцы іншага рэчыва. Такім чынам, час можна прадставіць бягучым адначасова ў два кірункі. Адпаведна, сучаснасць – гэта тое, што падзяляе для нас мінулае і будучыню і не толькі звязана з мінулым, але выцякае з яго [3, с. 198 - 202].

М. Трубнікаў у сваёй працы закрануў таксама праблему вызначэння часу. Лагічнае і рэальнае вызначэнне часу адрозніваецца з пункту гледжання аўтара. Адрозненнем тоеснага і атаясамлівання рознага займаецца філасофія ў яе агульнай тэарэтыка-пазнавальнай функцыі, адпаведна філасофскае мысленне адрозніваецца ад мыслення прыродазнаўчага. Праца філасофіі пачынаецца там, дзе заканчваецца праца здаровага сэнсу. Натуральнавуковаму мысленню даводзіцца апераваць сістэмай умоўных паняццяў, а менавіта дапушчэннямі некаторай тэорыі абумоўленых азначэнняў. Яно набывае навуковую строгасць за кошт адмовы ад пазатэарэтычнай безумоўнасці сваіх азначэнняў. У гэтым выпадку гаворка ідзе аб сведчаннях прыбораў пры вызначэнні той ці іншай часовай велічыні, некаторага “моманту” у той ці іншай сістэме каардынат. Філасофіі даводзіцца ж апераваць не толькі ў “прасторы ведання”, у адначасовасці чалавечага мыслення аб свеце, але і ў “часе” гэтага мыслення, даследаваць не толькі яго дасягнуты вынік, але і яго працэс. “Філасофію цікавіць зусім не само па сабе вызначэнне той ці іншай велічыні, і нават не столькі лагічнае вызначэнне паняцця як такога, у якую б развітую навуковую сістэму яно не было ўключана, але перш за ўсё рэальнае вызначэнне прадмета гэтага паняцця [3, с. 224 - 231].

Папярэднія думкі наштурхнулі на сур’ёзнае пытанне, якое павінна ўзнікнуць пры праглядзе прац на сумежныя тэмы: а як жа захаваць памяць, калі хаатычны паток часу і пераменная рэчаіснасць знішчае магчымасць памятаць? Канешне слова “знішчае” прыведзена ў якасці гіпербалы, але між тым, перад чалавецтвам у наш час паўстае сур’ёзная праблема захавання памяці і самаідэнтычнасці. У апошнія годы, нягледзячы на актыўную падтрымку дзяржавай культурных праграм па захаванню памяці, нельга сказаць што моладзь пачала больш памятаць або шанаваць гісторыю. Як прыклад можна прывесці апрос за 2019 год, які паказаў, што менш за ўсё спатрэбіліся рэспандэнтам астраномія (0,3%), літаратура і сусветная гісторыя (1,5%) [5]. Ці можна тады лічыць сучасны курс эфектыўным?

Несумненна, у нашым грамадстве шырока шануецца памяць аб гісторыі і ўсе мы святкуем дзвятае мая і памінаем продкаў на Радуніцу. Але як праяўляецца гэтая памяць ў штодзённым жыцці? Рэдка калі запытаўшыся, які сёння дзень, мы можам дакладна адказаць на гэтае пытанне. Найчасцей нам трэбы падказкі і толькі тады чалавек успамінае тое, што нельга забываць ніколі. І гэта вельмі лёгка растлумачыць – чалавечае існаванне наскрозь працята бытам, які выядае ў

чалевека высокае і канцэнтруе яго ўвагу на сучасных праблемах, якія не маюць адбітка ў мінулым. Памяць аб далёкім, па версіі абывацеля, ніяк не зможа дапамагчы выплаціць крэдыт, здаць экзамен, ускапаць агарод, таму яе пастаяннае захаванне ў галаве і не патрабуецца. А між тым абывацель не разумее, дзякуючы каму ён зараз можа хадзіць по зямлі, дыхаць частым паветрам і існаваць у цэлым.

На нашу думку такая сітуацыя патрабуе далейшых даследаванняў і падрабязнага аналізу, які дазволіць пашырыць нашы веды наконт таго, як на самой справе “памятаюць” нашы суграмадзяне. Часткова ў агульную праблематыку артыкула можна ўключыць і сучасную сітуацыю пераходу ад постмадэрну да метамадэрну. Сам постмадэрн з яго іроніяй, чорным гумарам, фрагментарнасцю апавядання і абстрактнасцю не моцна вабіць свядомага і проста разумнага чалавека, але тым не менш, чалавецтва жыве пад уплывам гэтай эпохі ўжо амаль паўстагоддзя. Новы жа этап чалавечай гісторыі, які ўжо пачаўся на захадзе і катком прасоўваецца на ўсход, можа паўстаць променем новай надзеі для чалавецтва, бо метамадэрн не прапануе нам гатовую ідэю або канцэпцыю, а прапануе знайсці яе самастойна, і тым самым адчыняе людзям паўнату культуры. Адзінае, што мажна казаць на сённяшні час: мы памятаем, але не можам успомніць.

Культурна-гістарычная памяць захоўваецца ва ўсіх народах і ва ўсе часы. Найбольш зручнымі сродкамі захаваць гістарычную памяць на думку замежных даследчыкаў з’яўляюцца рэлігія, сям’я, традыцыя і гісторыя. Гістарычная памяць для замежцаў, як і для нас, з’яўляецца вельмі важнай часткай жыцця, бо яна надае асэнсованасці існаванню, дапамагае народу трымацца разам і пераадольваць цяжкасці сучаснасці. Таксама памяць разглядаецца ў якасці сродка сувязі паміж пакаленнямі і паміж сваякамі. Несумненна, ёсць некаторыя тэндэнцыі ў сучаснай культуры, якія спрыялі з’яўленню адчування разрыву сувязяў з мінулым і абудзілі спадарожны яму страх перад культурнай амнезіяй. Аднак багацце рэсурсаў традыцыі дазваляе нам не адрывацца ад памяці. Змест памяці складае мінулае, але без яго немагчыма мысленне ў сучаснасці, мінулае – гэта глыбінная аснова актуальнага працэсу свядомасці. Нарэшце, памяць – гэта тое, што дазваляе нам існаваць ў сучаснасці, і ісці далей па сцежцы жыцця.

Спіс выкарыстаных літаратуры:

1. Лотман, Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – 1996. – 447 с.
2. Патрик, Х. Хаттон История как искусство памяти. СПб. : Владимир Даль, 2004. – 424 с.
3. Трубников Н.Н. Время человеческого бытия. – М.: Мысль, 1987. – 255с.
4. Хальбвакс М. Х17 Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.

Інтэрнет-крыніцы:

5. Какой школьный предмет вам больше пригодился в жизни: 2019: [Інтэрнет спасылка]: URL: <https://adukar.com/by/news/abiturientu/kakoj-shkolnyj-predmet-vam-bolshe-prigodilsya-v-zhizni-rezultaty-oprosa> (Дата выкарыстання 04.04.2023)